

Милош Д. Ђурић¹

Универзитет у Београду – Електротехнички факултет

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ДВА ПРЕВОДА Т. С. ЕЛИОТОВЕ *ПУСТЕ ЗЕМЉЕ*: ОБЕЛЕЖАВАЈУЋИ СТОГОДИШЊИЦУ ПОЕМЕ

Узимајући као полазну тачку теоријски оквир теорије релевантности, а пошавши од претпоставке из литературе да би велики број превода требало анализирати као варијетете интерпретативне употребе, као и да индиректни превод обухвата лабавији степен верности, анализирали смо преводе поеме. Прецизније, извршена је компаративна анализа два превода поеме Т. С. Елиота *Пуста земља* са енглеског на српски, чији су аутори Иван В. Лалић (превод из 2011. године) и Леон Којен (превод из 2022. године). Анализирани преводни еквиваленти илуструју један број лексичко-прагматичких процеса онога што је кодирано и онога што заправо саопштава песник Т. С. Елиот. Наша анализа је илустровала применљивост теоријског модела теорије релевантности, као и увиде које нам пружа рачунарска анализа текста. Приликом анализе два српска превода примећено је да су преводиоци применили прагматички заснован приступ преводу како би разрешили кодно-инференцијалне изазове које пред њих поставља језик-циљ.

Кључне речи: Т. С. Елиот, *Пуста земља*, превођење поезије, Иван В. Лалић, Леон Којен, теорија релевантности, концептуални језички материјал, интерпретативна употреба, рачунарска анализа текста, преводни еквиваленти.

¹ Булевар краља Александра 73, 11120 Београд, Србија. Електронска пошта: djuric@etf.bg.ac.rs, msdjuric@verat.net, milosddjuric@hotmail.com

Уводне напомене

У фокусу овог рада налази се превођење поезије Т. С. Елиота са енглеског на српски језик, односно, прецизније компаративна анализа два српска превода Елиотове *Пусте земље* (*The Waste Land*). Разлог за одабир ове теме, између осталог, налази се у податку да је поема *Пуста земља* објављена пре тачно сто година, дакле, сада већ далеке 2022. године. Поред обележавања стогодишњице поеме, привукло нас је опажање аутора Леона Којена, који у есеју насловљеном „Како читати *Пусту земљу*“ каже следеће: „Један век касније, после хиљада страница које су о њој написане, *Пуста земља* још чува нешто од загонетности коју је имала за своје прве читаоце“ (Којен, 2022: 59).

Непосредни циљ рада је дескриптиван: компаративна анализа два српска превода Т. С. Елиотове *Пусте Земље* ослањајући се на претпоставку о релевантности, посебно водећи рачуна о адекватним когнитивним ефектима и минималном процесуалном напору. Посредни циљ рада је више теоријски усмерен на теорију релевантности и њом руковођену и спроведену рачунарску анализу оригиналног енглеског текста, а покушава да опише у којој мери базични нумерички параметри једног поетског текста, у овом случају поеме, могу осветлити шта је то релевантно приликом превођења са енглеског на српски језик. Методолошки поступак одређен је циљевима и теоријским оквирима рада.

Но, пре него што наставимо, вреди навести и пар речи о аутору поеме, Т. С. Елиоту иако се настоји избећи позитивистички приступ у тумачењу ове конкретне поеме, ипак се уважава став изнет у релевантној литератури да сазнања о аутору могу да помогну преводиоцу или критичару да успоставе оно што се у теорији релевантности назива *узајамно когнитивно окружење* (енг. *mutual cognitive environment*) (Dahlgren, 2005: 1083).^{2,3} Томас Стернз Елиот (Thomas Stearns Eliot, 1888–1965), познатији као Т. С. Елиот, рођен је у Сент Луису у Сједињеним Државама, а широко образовање је стекао на Харвардском и Оксфордском

² Иако у засебном делу рада описујемо теоријске прелиминарије, сматрамо нужним да дефинишемо цитирани концепт (тј. *узајамно когнитивно окружење*), тим пре што нам је овај концепт послужио као оправдање за навођење извесних биографских података. Прецизније, *узајамно когнитивно окружење* сачињавају енциклопедијско знање и информација која се обезбеђује у писаном тексту (Dahlgren, 2005: 1083). Другим речима, то је когнитивно окружење неке групе саговорника када им је манифестно да га међусобно деле. Следствено томе, свака манифестна преспоставка је истовремено узајамно манифестна у овако устројеном окружењу. Но, како то истичу извесни аутори, у поезији су такве информације често оскудне, па се стога мора приступити контекстуалним сазнањима, између осталог (Dahlgren, 2005: 1083).

³ Превод овог термина, као и термина из теорије релевантности, који се наводе у раду, преузети су из: Đurić/Krnjajić-Cekić (2016: 148–151), Polovina (1996), Žegarac (2005).

универзитету, а потом и на Сорбони (Brkić, 1975b: 190). Према неким мишљењима, Т. С. Елиот је најутицајнији европски књижевник не само доба у коме је живео и радио, већ и целе епохе модернизма (Solar, 2012: 311). Поред тога, према литератури, Т. С. Елиот је студирао и у Немачкој, у Енглеску је дошао 1915. године, а британско држављанство је примио 1927. године (Brkić, 1975a: 33). Елиот је добио Нобелову награду 1948. године, а умро је 1965. године. Поред тога, треба напоменути да је Т. С. Елиот основао часопис *The Criterion*, а убрзо након тога, постављен је за директора издавачке куће *Faber and Faber* (Brkić, 1975b: 190). Према литератури, Елиотова поема *The Waste Land* (*Пуста земља*) сматра се врхунцем његовог стваралаштва (Solar, 2012: 311), а спада у онај ред уметничких остварења која критикују рат и индустријску цивилизацију (Mulgan/Davin, 1961: 143). Аутори наводе и да је *Пуста земља* Елиоту обезбедила место лидера модерног покрета у поезији (Gardner, 1979b: 357). Но, ипак нам се чини да и поред модерног, Елиот не пренебрегава ни преплитање прошлог са савременим, а ово његово становиште се износи у релевантној литератури, према којој, осећање или смисао за историју претпоставља опажање „[...] не само „прошлости прошлога“ него и присуства прошлога у садашњости [...]“ (Вукобрат, 1992: xvi). Или како се још у литератури наводи да је Елиот захтевао „[...] da tradicija prožme sadašnjost i tako utječe na budućnost“ (Solar, 2012: 311). Врло вероватно је да је овако Елиотово становиште интегрисано у његову филозофију *Пусте земље*, пошто „[...] такво осећање за историју чини да писац не пише једино прожет до сржи властитом генерацијом [...]“ (Вукобрат, 1992: xvi). Оваква ширина и дубина Елиотових тема сврстала га је и у значајне антологије и зборнике (нпр. Gardner, 1979; Williams, 1969; Wilson, 1993, између осталог), а поједини аутори га називају *првосвештеником* (енг. *high priest*) поетског доба (Lehmann, 1969: 217). У нашем раду ћемо најпре погледати неке нумеричке параметре оригиналног остварења (на енглеском језику) путем рачунарске анализе текста, а потом ћемо, ослањајући се превасходно на теорију релевантности, анализирати преводе на основу два преводна корпуса. Но, како би се стекао утисак о томе колико је тежак задатак превођење поезије, погледаћемо још, на основу литературе, неке изазове који се јављају приликом превођења поезије.

О превођењу поезије

Како би се стекао утисак о комплексности задатка превођења поезије са полазног језика на циљни језик погледаћемо како се превођење поезије третира у релевантној литератури. Но најпре би требало констатовати да је и сâм поетски дискурс специфичан у односу на остале дискурсне типове.

Прецизније, „по самој својој природи, поетски дискурс је вишезначан [...]“ (Калер, 1990: 243), а „[...] процес комуникације у лирском језику није једноставно кодификовано преношење неког значења [...]“ (Markus, 1974: 117). Нашу истраживачку пажњу привукло је превођење поезије, тим пре, што се, према литератури, нарочито последњих година, веома мали број академских радова посвећених књижевном превођењу усредсређује на поезију као књижевни облик (Tanasescu, 2016: 1). Пошавши од констатације изнете у литератури да је превођење поезије заправо „[...] веома специфично и умногоме се разликује од превођења осталих књижевних жанрова“ (Боранијашевић, 2016: 160) и узевши у обзир да „превођење поезије поставља још веће захтеве пред преводиоца него превођење уметничке прозе“ (Konstantinović, 1981: 119), погледали смо какви се изазови јављају приликом превођења поезије и како су описани у литератури.

Извесни аутори чак констатују да је песничко превођење теже од превођења било које друге врсте текста (Vlainić, 2021: 10), а извесни аутори напомињу да примена лингвистике на поетски дискурс у покушају да се објасни како поетски дискурс функционише резултира нападима како песника тако и критичара (Dahlgren Thorsell, 1998: 23). Леон Којен сматра да „преводац поезије има пред собом неколико задатака за које би се лако могло помислити да су не само тешки него и готово нерешиви“ (Којен, 2012: 177). Аутори углавном истичу да се приликом превођења поезије могу јавити изазови и тешкоће у вези са преношењем смисла, но, такође се истиче и проблем преношења стилских вредности које проистичу из разлика између изворног, тј. полазног језика и језика превода, тј. циљног језика. Поред наведеног, у песничком делу јавља се и не мање битан изазов за преводиоце, а односи се на репродуковања форме. Онда не зачуђује што извесни аутори истичу да „проблеми превођења постају нарочито сложени у превођењу поезије у ужем смислу“ (Сибиновић, 1979: 150). Додатни изазови представљају структуре песничког израза, односно, прецизније, приликом превођења поезије требало би посебно обратити пажњу на еуритмијске, еуфонијске и синтаксичке структуре песничког исказа (Сибиновић, 1979: 150). Поред тога, још један изазов „[...] proizlazi iz činjenice što u poetskim tekstovima plan izraza (na kojem se ostvaruje stil) u mnogočemu određuje sadržajni, odnosno značenjski plan“ (Vlainić, 2021: 10). Следећи изазов огледа се у томе што се у поетском дискурсу наглашава конотација, па јој се даје извесна предност у односу на денотацију (Dahlgren Thorsell, 1998: 23). Но, чини се да је један од највећих изазова, макар судећи према литератури, одлука да ли преводилац треба да преводи стихове прозом или да преводи стихове у стиху (Сибиновић, 1979: 154). Тентативни одговор на ово или слична питања проналазимо у изнетим ставовима извесних аутора, који сматрају да преводиоци могу

да имају „[...] више маневарског простора за спровођење у дело личних афинитета“ (Hlebec, 1989: 78), па између осталог, могу и да одлуче да ли ће преводити стихове прозом или пак у стиху. Сложеност задатка превођења поезије огледа се и у метафорама које аутори користе приликом описивања овог феномена, па се превођење поезије ближе одређује као преношење поезије путем релеја на други језик (Jones, 2011: 1). На даље, уколико превођење посматрамо као креативан облик писања, што би се односило и на превођење поезије, онда сваки преводилац заправо као да пише различиту песму (Born, 1990: 227). Управо се креативност огледа и у понекада неуобичајеном и нестандартном редоследу реченичних елемената, као и различитим инверзијама које се могу сусрести у поезији, што додатно отежава превођење поезије. Но, ипак не би требало занемарити да „без некаквог извртања или рушења језичких норми не би [ни] било поезије“ (Vukobrat, 1986: 161; Вукобрат, 1992: 295).

Прагматика нуди моћни алат за анализу поезије, због тога што објашњава елементе који нису присутни већ се до њих може доћи инференцијалним закључивањем (Dahlgren, 2005: 1081). Имајући то у виду, у наредном делу рада погледаћемо теоријско-методолошки апарат, као и кључне појмове релевантне за анализу.

Теоријске прелиминарије и кључни појмови

Не пренебрегавајући стандардне моделе који се могу применити приликом анализе поезије и превођења поезије, као што су, између осталог, структуралистичка поетика (Калер, 1990), генеративна поетика (Delas, 1978: 65—104; Thomas, 1978: 7—64) и математичка поетика (Markus, 1974), ипак смо се у највећој мери ослонили на теоријско-методолошки аналитички апарат који нам обезбеђује теорија релевантности (Carston, 2002; Carston/Uchida, 1997; Rosales Sequeiros, 2001: 197—211; Rosales Sequeiros, 2002: 1069—1089; Sperber/Wilson, 1987; 1995), њена примена на превођење генерално (Boase-Beier, 2004b: 276—287; Gutt, 1989: 75—94; Gutt, 1990: 135—164), као и примена на превођење поезије посебно (Boase-Beier, 2004a: 25—35; Dahlgren, 2005: 1081—1107; Dahlgren Thorsell, 1998: 23—32). Поред тога, узети су у обзир и радови који се баве превођењем интертекстуалности кроз призму теорије релевантности (Almazán García, 2001). Но, погледајмо основне поставке теорије релевантности.⁴

⁴ Одлучили смо се за преводни еквивалент *теорија релевантности*, зато што у потпуности одговара фонотактичким правилима стандардног српског језика. Сем тога, у пионирској литератури, у којој се први пут помиње ова теорија на српском језику, користи се управо преводни еквивалент *теорија релевантности* (види: Polovina, 1996; Žegarac, 2005). Такође, и у хрватском језику и у босанском језику користи се управо преводни еквивалент *теорија релевантности* (види: Nigoević, 2011; Palić, 2018). Поред тога, овакав преводни

Према литератури, теорија релевантности се одређује као прагматичка теорија развијена током осамдесетих година двадесетог века, а често се сагледава као консолидација Грајсове теорије конверзацијских максима, но разликује се у томе што се издваја као централни појам – појам *релевантности* (*relevance*) (Matthews, 2005: 317). Према цитираном аутору, *релевантност* се дефинише као својство које мора имати сваки исказ, односно, пропозиција коју тај исказ саопштава (Matthews, 2005: 317). Као што се то истиче у литератури, деловање у оквиру теорије релевантности постало је колективни подухват (Sperber/Wilson, 1998: v), а од свог зачетка 1986. године, па до данас, ова теорија је остварила огроман успех и утицај у пољима од књижевних студија до неуронаука (Straßheim, 2010: 1412).⁵ У оквиру радова који се баве применом овог теоријског апарата на превођење, теорија релевантности се одређује као когнитивно-прагматичка теорија у којој фигурира *релевантност* као постизање максималних когнитивних ефеката који се добијају уз минимум процесуалног напора (Kliffier/Stroińska, 2004: 166). Основна два принципа на којима почива теорија релевантности су: 1. први или когнитивни принцип релевантности и 2. други или комуникативни принцип релевантности. Људски когнитивни систем је усмерен ка максималној релевантности, односно, људи обрађају пажњу на најрелевантније информације које су им доступне у датом временском интервалу уз најмањи утрошак процесуалног напора (Sperber et al., 1995: 49). То је формулисано првим принципом (Sperber et al., 1995: 49), који гласи: Људски когнитивни процеси усмерени су ка обради најрелевантније расположиве информације на најрелевантнији начин (Sperber/Wilson, 1995: 260).⁶ Саопштене информације разликују се од уобичајених информација окружења по томе што намеће очекивање релевантности (Sperber et al., 1995: 50). Саговорница X захтева пажњу саговорнице Y која добија извесне когнитивне ефекте вредне утрошка процесуалног напора (Sperber et al., 1995: 50). Ово је формулисано другим принципом релевантности (Sperber et al., 1995: 50), који гласи: Сваки чин демонстративне комуникације саопштава претпоставку о сопственој оптималној релевантности (Sperber/Wilson, 1995: 260).⁷ У литератури се ова два принципа још одређују на следећи начин. Укратко, према првом (когнитивном) принципу релевантности, људска когниција је усмерена ка максималној релевантности, тј. ка постизању што је могуће већег

еквивалент јавља се и у специјализованим глосарима теорије релевантности (види: Đurić & Krnjičić-Cekić, 2016), као и у докторским дисертацијама из домена италијанистике и психоллингвистике, написаним на српском језику (види: Ђорђевић, 2015; Kukić, 2018).

⁵ Разноврсне примене теорије релевантности у различитим областима, као и њени мултидисциплинарни и интердисциплинарни аспекти подробно су описани у релевантној литератури (види: Padilla Cruz, 2016: 1—29; Yus Ramos, 1998: 305—345).

⁶ Превод са енглеског и француског: Милош Д. Ђурић и Нада Крњић-Цекић.

⁷ Превод са енглеског и француског: Милош Д. Ђурић и Нада Крњић-Цекић.

броја контекстуалних (когнитивних) ефеката уз што мањи процесуални напор. Док се други (комуникативни) принцип релевантности, према литератури, налаже да сваки чин демонстративне комуникације (нпр. исказ) саопштава претпоставку о сопственој оптималној релевантности (Carston, 2002: 379; Carston/Uchida, 1997: 298; Padilla Cruz, 2016: 6). Овде је потребно објаснити контекстуалне ефекте који играју пертинентну улогу у овом теоријском оквиру. Укратко, када се неки исказ интерпретира у извесном контексту, тај исказ може имати контекстуалне ефекте (Smith, 1989: 234).

Теорија релевантности се заснива на једном једином централном појму – појму релевантности, који представља равнотежу између напора и онога што се добија приликом интерпретације језичког израза употребљеног у исказу, а то може бити реч, фраза, клауза или реченица тако да релевантност опада са напором а расте са когнитивним ефектима. Когнитивни вид релевантности отелотворен је у хипотези да су наши ментални процеси усмерени ка постизању максималне релевантности. Комуникативни вид релевантности, пак, саопштава претпоставку да није само довољно релевантно да нешто буде вредно наше пажње, већ је најрелевантније према говорниковим способностима и склоностима (Blakemore, 1996; Carston, 1990: 36—68; Carston, 1999: 21—40; Carston, 2002; Clark, 2013; Sperber/Wilson, 1987: 697—710; Sperber/Wilson, 1995; Wilson, 1999: 719—720; Wilson/Sperber, 1994: 85—106; Wilson/Sperber, 2002a: 45—70; Wilson/Sperber, 2002b: 249—287; Wilson/Sperber, 2004: 607-632; Yus, 2009: 854—861; Yus, 2010: 753—777). Дакле, на основу увида у литературу, слободни смо да закључимо да когнитивно-инференцијално тумачење комуникације међу људима, које заговара теорија релевантности, почива на једном једином критеријуму – критеријуму релевантности. *Релевантност* је централни појам теорије релевантности (Gutt, 1996: 241). Надаље, овај прагматички критеријум функционише универзално, без изузетка. Но, ипак треба имати на уму да релевантност није апсолутни појам (Carston, 2002; Sperber/Wilson, 1995).

Као што смо видели из одређења другог принципа релевантности, у овом теоријском оквиру фигурирају, између осталог, и појмови *оптимална релевантност* (енг. *optimal relevance*) и *претпоставка оптималне релевантности* (енг. *presumption of optimal relevance*). Другим речима, демонстративни стимуланс је довољно релевантан да завреди напор саговорника/саговорнице да га обради, а истовремено, демонстративни стимуланс је најрелевантнији стимуланс према говорнициним/говорниковим способностима и склоностима (Sperber/Wilson, 1995: 270).

Принцип релевантности намеће извесну интерпретативну стратегију која се, према Карстоновој (Carston) моделује на следећи начин. Потребно је размотрити могуће когнитивне ефекте према редоследу

њихове приступачности, односно, пратећи пут најмањег напора. Исто тако је потребно конструисати интерпретације према редоследу приступачности. Потом је потребно да се зауставимо када се постигне очекивани ниво релевантности, или када пак, он изгледа неостварљив (Carston, 1999: 30; Carston, 2002: 380; Žegarac, 2005: 20). Када користимо језик ми кодирамо семантичке репрезентације које су делимичне репрезентације мисли које желимо да саопшtimo. Ове семантичке репрезентације (или логичке форме) творе схематски план за мисли које примаоци морају да поврате како би се постигла успешна комуникација. (Rosales Sequeiros, 2002: 1070). Сада ћемо погледати примену теорије релевантности на превођење.

Полазимо од тврдње да појава коју називамо *превођењем* може да се објасни путем теорије релевантности (Gutt, 1989: 75). Другим речима, не постоји потреба за посебном општом теоријом превођења, а велика већина превода може се анализирати као варијанте интерпретативне употребе (Gutt, 1989: 75). Према оквиру теорије релевантности, приликом превођења требало би да се у преводу саопшти исти скуп претпоставки које је аутор оригиналног текста намеравао да саопшти (Yus Ramos, 1998: 331). Већина превода се може анализирати као варијанта интерпретативне употребе (Gutt, 1989: 75).

Погледаћемо кључне термине који се примењују у нашој анализи, а који су најпре одређени у оквиру радова из теорије релевантности, а потом је извршена њихова делимитација у радовима који се баве применом ове теорије на превођење. *Сужавање концепта (concept narrowing)* изједначава се са термином *ојачавање концепта (concept strengthening)*, а према литератури се одређује као прагматички процес којим се концепт, који је истинит за дати скуп, примењује на рестриктивнији подскуп за који је примена релевантна (Rosales Sequeiros, 2001: 198). Од свих могућих ентитета који су концептом денотирани концепт се сужава на ограничени број утврђених ентитета. Задржавају се логичка (дефинициона) обележја лексикализованог концепта, а извесна енциклопедијска (стереотипна) обележја добијају дефинициони статус. Другим речима, употреба концепта бира само оне ентитете за које је релеванта да се примени, односно, сужава се на мањи број ентитета који се могу идентификовати (Rosales Sequeiros, 2001: 198). Из наведеног следи да су импликације сужавања концепта за важне за превођење, тим пре што се преводи могу вршити не само на основу кодираног концепта, већ и на основу саопштеног концепта. Поред тога, разлике између кодираног и саопштеног концепта могу имати последице по истиносну условљеност исказа, односно његов дескриптивни садржај (Rosales Sequeiros, 2001: 199). Наредни кључни термин је *лабава употреба концепата (loose use of concepts)*. Термин *лабава употреба (loose use)* у теорији релевантности одређује се као

начин употребе (било менталне или језичке) репрезентације да би се представила нека друга (ментална или језичка) репрезентација са којом је у односу недословне сличности (Carston, 2002: 378; Carston/Uchida, 1997: 297). Класичан пример који илуструје ову појаву је исказ *Француска је шестоугаона (France is hexagonal)*.⁸ Аутори који се баве применом теорије релевантности на превођење сматрају *лабаву употребу концепта* још једним случајем код кога се саопштени концепт разликује од кодираног концепта, с тим, што оно што је саопштено дели неке од импликација са оригиналом, али не и све импликације (Rosales Sequeiros, 2001: 201—202). Код ове појаве долази до изражаја комуникативни принцип теорије релевантности, према коме процесуални утросак и контекстуални ефекти морају бити уравнотежени (Rosales Sequeiros, 2001: 202). Према ауторима који примењују овај теоријски оквир на превођење, трећи тип дискрепанце између онога што је кодирано и онога што је саопштено обухвата употребу *одјекивања концепата (echoic use of concepts)*, који се односи на недескриптивну употребу концепта који се приписује неком другом лицу (Rosales Sequeiros, 2001: 205). Другим речима, када концепти одјекују, не користимо их да опишемо стање ствари у свету, већ њихову употребу приписујемо неком другом, па стога постоји потенцијални јаз између буквалних и приписаних концепата који могу узроковати дикрепанце у комуникацији, па следствено томе и у превођењу такве комуникације (Rosales Sequeiros, 2001: 205). Четврти кључни појам је *ширење концепта (concept widening)*, који се изједначава са појмом *ослабљивања концепта (concept loosening)*, а одређује се као прагматички процес у коме се одбацују извесна дефинициона обележја лексикализованог концепта, односно одбацују се и стереотипна обележја, па се онда, следствено томе, концепт примењује за шири скуп ентитета (Rosales Sequeiros, 2001: 208). Наравно овај концепт је истинит за одређени скуп. Када примењују овај термин у теорији превођења, аутори наводе да је *ширење концепта* још једна могућност сличности, а да се може одредити као супротан случај од *сужавања концепта*, а истовремено се може анализирати као подврста *лабаве употребе* (Rosales Sequeiros, 2001: 208). *Ширење концепта* обухвата саопштавање концепта чије значење је у одређеном контексту општије од онога које припада језички кодираном концепту (Rosales Sequeiros, 2001: 208). Приликом превођења, *ширење концепта* укључује кодирање концепта-циља чији скуп обухвата скуп кодиран путем концепта-извора (Rosales Sequeiros, 2001: 208). Постоје аутори који успостављају симетрију између обогаћења и лабаве употребе, па се чак доводи у фокус *економија напора* и *симетрија обогаћења* у контексту лабаве употребе (Carston, 1996: 205—232; Carston, 1997: 103—127). Још један кључни појам, *међујезичко*

⁸ Пример је преузет из Carston (2002: 378) и Carston/Uchida (1997: 297) и преведен на српски језик.

прагматичко обogaђење (*interlingual pragmatic enrichment*), одређује се као процес који повлачи за собом прво развој текста-извора у своју потпуно одређену концептуалну репрезентацију тиме што врши обogaђење, а затим и превођење ове обogaђене мисли на други језик (Rosales Sequeiros, 2002: 1069). Поред наведеног термина, јавља се и термин *међујезичко осиромашење* (*interlingual impoverishment*) у превођењу (Rosales Sequeiros, 1998: 145—157), међутим, оно није заступљено у анализираним ексцерптима из преводног корпуса, те се стога неће детаљније анализирати.

У нашим примерима из корпуса нарочито се јавља *обogaђење*, па ћемо погледати улогу овог процеса у превођењу. Према литератури, у оквирима који примењују теорију релевантности на превођење, *обogaђење* се посматра као прагматички процес чија је функција да развије општост смисла која се налази у многим исказима природног језика како би се дошло до потпуно одређене мисли. (Rosales Sequeiros, 2002: 1069). Пошто се превођење посматра као облик језичке комуникације, онда се управо ту сусрећу *обogaђење* и превод (Rosales Sequeiros, 2002: 1070).

Укратко, саопштени концепт може да одступи од кодираног концепта путем *одјекивања концепта*, *сужавања* (*ојачавања*) концепта и *ширења* (*ослабљивања*) концепта (Carston, 2000; Rosales Sequeiros, 2001; Sperber/Wilson, 1995). Према овом оквиру, интерпретативна сличност између концепата подупире јаз који постоји између онога што је кодирано и онога што се саопштава (Rosales Sequeiros, 2001: 209), па су могуће четири наведене и описане врсте интерпретативне сличности, а оне објашњавају неке од дискрепанци до којих долази у процесу превођења између језика-извора и језика-циља као резултат прагматичке обраде. У оквиру теорије релевантности прави се дистинкција између *директног превода* (*direct translation*) и *индиректног превода* (*indirect translation*) (Almazán García, 2001: 16; Gutt, 1989: 75), с тим што директни превод подразумева да превод треба да пренесе исто значење као оригинал, док индиректни превод обухвата лабавије степене верности (Gutt, 1989: 75).

Следеће што смо преузели из теорије релевантности јесте концептуално-процедурална дистинкција. Концептуално-процедурална дихотомија налаже да се језички облици преводе на једну од две врсте когнитивних података, тј. на концепте или на процедуре (Wilson, 2011: 3—31; Wilson, 2016: 5—19). Пошто приликом анализе превода у највећој мери анализирамо концептуални језички материјал, управо је релевантна дихотомија: *концепти* (*concepts*) – *процедуре* (*procedures*). Без улажења у оправданост ове дистинкције која је веома добро описана у релевантној лингвистичкој литератури (види: Stanojević/Ašić, 2013: 106—120; Wilson, 2016: 5—19), у овом теоријском оквиру предлаже се једна когнитивно-мотивисана дихотомија врста значења, *концептуалног*

(*conceptual*) и *процедуралног* (*procedural*). С једне стране, када исказ кодира информацију која доприноси репрезентацији његовог садржаја, сматра се концептуалним, а корелира са истиносно-условљеним. С друге стране, када исказ кодира информацију о томе како поступати са компонентама садржаја, сматра се процедуралним и корелира са неистинитом условљеношћу (Shloush, 1998: 61). Уколико се ово примени на речи са концептуалним или процедуралним значењем, може се констатовати да су речи са концептуалним значењем саставни делови менталних репрезентација, док речи са процедуралним значењем усмеравају како треба управљати овим репрезентацијама. Иако постоје и другачији ставови (нпр. Fraser, 2006: 24—32, па и Shloush, 1998: 61—82), ипак нам се чини прихватљивим (и применљивим) за наше истраживање да концептуални изрази нужно чине саставни део семантичке репрезентације исказа, а процедурални изрази пружају и адаптирају податке о начину поступања са концептуалним репрезентацијама, чиме се ограничавају прагматичко-инференцијални процеси. Ово је нарочито релевантно за дистинкцију која се прави у литератури о превођењу где се примарна језичка комуникација односи на пријем усменог или писаног дискурса у оригиналу, док се секундарна језичка комуникација односи на пријем усменог или писаног дискурса у преводу (види: Gutt, 1989; Gutt, 1991).

Ернст-Аугуст Гут (Ernst-August Gutt) сматра да се феномен превођења може најбоље објаснити као облик секундарне комуникације (Smith, 2002: 107). Узимајући у обзир кључне појмове и поставке теорије релевантности, превођење би се у овом теоријском оквиру могло ближе одредити као селективан процес кодно-инференцијалних, односно, семантичко-прагматичких конфигурација, према специфично устројеном алгоритму тако да секундарна језичка комуникација (тј. превод) остварује оптималну релевантност примарне језичке комуникације (тј. оригинала).

У овом теоријском оквиру фигурирају и *експликатуре* (*explicatures*) и *импликатуре* (*implicatures*) које представљају демонстративно саопштене претпоставке (Carston/Hall, 2012: 47—84; Ruiz de Mendoza Ibáñez, 1998: 419—431). Уколико је пропозициона форма инференцијално добијена од логичке форме кодиране исказом она ће бити експлицитно саопштена (= експликатура), у супротном биће имплицирана у конверзацији (= импликатура) ако се њена деривација ослања искључиво на прагматичку инференцију.

Оно што је још остало од кључних термина јесте истиносна-условљеност. Прецизније, у оквиру истиносно-условљене семантике експлицирају се односи између менталних репрезентација и аспеката спољашњег света који се представља. Другим речима, описи се дају у облику исказа типа 'ијк' (= истинито је ако и само ако) X и Y. У литератури (Carston, 2011: 280) се то илуструје следећим примерима:

(1) S is true if and only if P

(2) a. 'Snow is white' is true iff snow is white.

b. 'La neige est verte' is true iff snow is green.

c. 'Ex(Fx)' is true iff there exists something which has the property 'F'.

(3) S је истинито ако и само ако P

(4) a. „Снег је бео“ је истинито ако и само ако је снег бео.

б. „Снег је зелен“ је истинито ако и само ако је снег зелен.

в. Ex(Fx) је истинито ако и само ако постоји нешто што је својство од 'F'.⁹

Укратко, да сумирамо. Према прегледаној литератури, постоје три релевантне дистинкције које су нам важне када разматрамо како језичка јединица утиче на исказ у коме се јавља. Прва дистинкција успоставља се између концептуалног и процедуралног значења. Друга зависи од тога да ли јединица утиче на истиносну-условљеност исказа у коме се јавља; другим речима, може бити истиносно-условљена или истиносно-неусловљена. Коначно, трећа дистинкција се односи на начин како јединица ограничава комуникативни садржај исказа у коме се јавља, односно може да ограничава експликатуре или импликатуре датог исказа. Имајући све ово у виду, успостављамо трипартитну дистинкцију *концептуалног = истиносно условљеног = експликатуре* и *процедуралног = истиносно неусловљеног = импликатуре*, коју смо усвојили као полазну тачку за рачунарску анализу текста, пошто је одржива (и применљива) за ову врсту анализе.

У делу који се бави анализом преводног корпуса покушали смо да у потпуности следимо приступ заснован искључиво на теорији релевантности приликом анализе преведене поезије (Dahlgren, 2005: 1082). Применивши модел цитиране ауторке, прагматички појам инференције се користи како би се одредило у којој мери преводни корпуси уважавају конотацију оригиналног текста (Dahlgren, 2005: 1082). Потрага за релевантношћу намеће извесне процесуалне стратегије. Према литератури, поетски ефекти су стога резултат приступања великом опсегу слабих импликатура у иначе уобичајеној тежњи ка релевантности (Dahlgren, 2005: 1092).

Преводни корпус, опаска о преводном корпусу, корпус за рачунарску анализу текста

Преводни корпус чине два главна превода, тј. референце: Eliot (2011), преводилац Иван В. Лалић (95 страна); и Eliot (2022), преводилац Леон

⁹ Превод са енглеског и француског: Милош Д. Ђурић.

Којен (141 страна).¹⁰ У даљем тексту се барата иницијализмима ИЛ = за превод Ивана В. Лалића и ЛК = за превод Леона Којена.

Преводни корпус није претерано разноврстан, али је илустративан пошто се састоји од два превода књижевног дела, тј. поеме, од чијег је настанка до пријема протекао значајан временски период, прецизније, сто година (1922-2022). Осим тога, како то каже проф. Леон Којен, „Један век касније, после хиљаде страница које су о њој написане, *Пуста земља* још чува нешто од загонетности коју је имала за своје прве читаоце“ (Којен, 2022: 59). Након подробне, акрибички изведене анализе, уз ослањање на обимну и релевантну литературу, изводи се закључак да вредност *Пусте земље*, „Њена вредност и место у историји модерног песништва одавно нису спорни, а привлачна моћ коју има за нове генерације читалаца није много мања него што је била на врхунцу Елиотове популарности [...]“ (Којен, 2022: 59). Поред тога „Од када прочитамо њене прве стихове [...] сигурни смо да имамо посла са изузетном поезијом и то очекивање до завршних стихова није изневерено“ (Којен, 2022: 60). Сем тога, „[...] *Пуста земља* [је] постала и остала све до данас једно од централних дела модернистичког канона [...]“ (Којен, 2022: 60). Изазов за превођење, па самим тим, и за корпусну компаративну анализу превода налази се и у чињеници да је „Поетски ракурс који нам Елиот омогућава својим модерним и иновативним стилем потпуно је другачији од свега до тада написаног. Иако под утицајем француских симболиста, енглеских метафизичких песника и Дантеа, успева да изгради сопствени, аутентични стил заснован на фузији реалистичног и фантазмагоричног [...]“ (Lalić, 2011).

Корпус за рачунарску анализу текста чини референца Eliot (2012) која обухвата 41 страну. У наставку, дајемо резултете рачунарске анализе енглеског текста, тј. текста оригинала.

Рачунарска анализа текста

Како бисмо утврдили доминантне речи и изразе код Т. С. Елиота у поеми *Пуста земља*, прибегли смо рачунарској анализи текста ради постизања објективности приликом анализе концептуалног језичког материјала. За рачунарску анализу текста користили смо софтверски алат КН Coder. Прецизније, КН Coder је софтвер отвореног кода за рачунарски потпомогнуту квалитативну анализу података, као и за квантитативну анализу садржаја и екстракцију високо поузданих података о тексту (Higuchi, 2016; Higuchi, 2017). Пошто нам је теоријски оквир теорија

¹⁰ Свакако смо свесни и постојања других превода, но, они су углавном парцијални и не садрже превод целог текста поеме, већ само извесне фрагменте и делове *Пусте земље* (нпр. види: Brkić/Pavlović, 1975: 191—200; Friedrich, 1969: 252—255).

релевантности, у фокусу се нашао концептуални језички материјал (типови и токени), не пренебрегавајући да погледамо и процедуралне јединице, уколико је њихова функција релевантна за тумачење и/или превођење поетског дела.¹¹

Примењен је двофакторски приступ квантитативној анализи садржаја. Након што смо корпус подвргли анализи, добијени су основни нумерички параметри: токени у употреби (3562), типови у употреби (1108), број реченица: 486, број параграфа: 439, итд. Рачунарска анализа текста нам може помоћи да обратимо пажњу на јединице које су релевантне, како бисмо погледали које реплике ове јединице имају у тексту српског превода. Анализирајући учесталост појављивања јединица, утврдили смо да је статистички најзаступљенији глагол *say*, затим је фреквентна именица *water*, што значи да ова именица носи статистичку сигнификантност у Елиотовој поеми, па самим тим, треба обратити пажњу на реализације превода, чак и на синтаксички редослед реченичних елемената у стиху који садржи ову лексему. Поред тога, уочавање односа типова и токена, као и анализа дистрибуције учесталости појављивања језичких јединица помогле су нам да утврдимо које су сигнификантне језичке јединице у корпусу.

Мултидимензионално скалирање нам је помогло да утврдимо доминантне песничке слике на основу близине семантичких јединица које посматрамо. На основу генерисаног графикона (види: Прилог А), уочавамо да се, између осталог, преплићу јединице *water* и *rock*, што указује на то да би требало обратити посебну пажњу приликом интерпретације стихова који их садрже. Истовремено, ово запажање нам сигнализира да треба обратити пажњу на ове семантичке јединице приликом превода са енглеског на српски, па и приликом компаративне анализе два српска превода. Поред базичних нумеричких параметара, анализирали смо доступне информације о релевантним колокацијама, као и хијерархијску анализу скупина и мрежу компрезентности.¹² Мрежа компрезентности нам нарочито пружа увиде у блискост семантичких јединица, а слика постаје сложенија нарочито ако анализирамо мрежу компрезентности концептуалних језичких јединица (види: Прилог Б). Мултидимензионално скалирање може да нам помогне приликом утврђивања блискости лексичких скупина у Елиотовој поеми. Детектовали смо семантичку блискост у поетским целинама за семантичке јединице *Albert, make, tell*,

¹¹ Овде се може, с правом, поставити следеће питање: Зашто уопште рачунарска анализа текста? Међутим, не треба сметнути с ума да у тумачењу књижевног простора „продирати у танане анализе појма [...] значи разумети сву замршеност нормативних граматичких поставки и ненамерни отпор улажењу у један апстрактни ред појмова несводив на обично језичко осећање, а то значи окренути се лингвистици [...]“ (Vinaver, 1991: 16).

¹² *Компрезентност* се у лингвистичкој литератури одређује као дозвољена синтагматска комбинација јединица према граматичким и лексичким правилима језика (Kristal, 1988: 123).

low, bring, dry, затим блискост семантичких јединица *water, mountain, rock, door, wind*. Другим речима, приликом интерпретације поеме, као и интерпретације превода и компаративне анализе превода, треба обратити пажњу на дате скупине.

Рачунарска анализа текста која је извршена над текстом *Пусте земље* (Eliot, 2012) помогла је да се уоче најчесталије концептуалне језичке јединице, доминантне лексичке скупине, пертинентне семантичке блискости, као и статистички релевантне компрезентности, што је помогло да обратимо пажњу шта је то што је релевантно приликом превођења поеме на српски језик. У том смислу, компаративна анализа два превода, која следи, оријентисана је управо ка резултатима добијеним путем КН Coder-а и примењеним у оквирима теорије релевантности на српске преводе, што ћемо и видети у наредном делу рада.

Компаративна анализа два српска превода поеме *Пуста земља*

У овом делу рада, анализираћемо два српска превода поеме *Пуста земља*, ослањајући се на теоријски оквир описан на почетку рада, не пренебрегавајући „класичне“ параметре који се сагледавају приликом анализе поезије (Solar, 1981: 128—151; Živković, 1992: 106—117), а узевши у обзир и структуралистичке (Калер, 1990), математичке (Markus, 1974) и генеративне анализе (Delas, 1978: 65—104; Thomas, 1978: 7—64).

Најпре ћемо погледати првих једанаест стихова првог дела поеме у енглеском оригиналу (Eliot, 2012).¹³

¹April is the cruelest month, breeding

²Lilacs out of the dead land, mixing

³Memory and desire, stirring

⁴Dull roots with spring rain.

⁵Winter kept us warm, covering

⁶Earth in forgetful snow, feeding

⁷A little life with dried tubers.

⁸Summer surprised us, coming over the Starnbergersee

⁹With a shower of rain; we stopped in the colonnade,

¹⁰And went on in sunlight, into the Hofgarten,

¹¹And drank coffee, and talked for an hour.

¹³ Користимо нотацију Романа Јакобсона (Roman Jakobson), коју он доследно користи приликом анализе поезије Шарла Бодлера (фр. Charles Baudelaire), а која представља егзактно третирање поетског дискурса (види: Jakobson, 1977: 163—188).

Затим ћемо погледати преводе ИЛ и ЛК у следећој табели:¹⁴

Преводац ИЛ	Преводац ЛК
¹ April je najsvirepiji mesec, što gaji	¹ Април је најсвирепији месец, што гађа
² Jorgovan iz mrtvog tla, meša	² Јоргован из мртвог тла, меша
³ Uspomenu i žudnju, podstiče	³ Сећање и жељу, буди
⁴ Tromo korenje prolećnom kišom.	⁴ Замрло корење пролећном кишом.
⁵ Zima nas je grejala, pokrivajući	⁵ Грејала нас је зима, што покрива
⁶ Zemlju nehajnim snegom, hraneći	⁶ Снегом заборава земљу, храни
⁷ To malo života сувим gomoljima.	⁷ Сухим гомољама мало живота.
⁸ Leto nas iznenadi, dolaskom preko Starnbergesee	⁸ Изненадило нас је лето, дошавши преко Штарнбергезеа
⁹ Uz pljusak kiše; zastasmo u kolonadi,	⁹ Са плуском кише; застали смо под колонадом,
¹⁰ A nastavismo put po suncu, u Hofgarten	¹⁰ И продужили по сунцу, у Хофгартен,
¹¹ Pa smo pili kafu i razgovarali čitav sat.	¹¹ Ту смо пили кафу и провели сат у разговору.

Табела 1. Компаративни преглед уводних стихова *Пусте земље* у преводима ИЛ и ЛК: сличности и разлике.

У прва два стиха се види да је пренет пропозициони садржај еквивалентан оригиналу, што задовољава пропозиције превођења поезије у теоријским оквирима теорије релевантности. Другим речима употребом еквивалентног пропозиционог садржаја превода ИЛ и ЛК су остварили слично дескриптивно декодирање (види нпр. Mateo, 2009: 3). Преводац ИЛ се одлучио за преводни еквивалент „гаји“, док се преводац ЛК одлучио за еквивалент „гађа“ у случају енглеског оригинала „breeding“. Преводац ИЛ преводи „memory and desire“ као „успомену и жудњу“, док преводац ЛК преводи као „сећање и жељу“. Уколико упоредимо оба преводна еквивалента, и код ИЛ и код ЛК, може се видети да је испољена већа кодираност превода ИЛ (*успомена и жудња*) и ЛК (*сећање и жеља*) у односу на већу инференцијалност оригинала (*memory and desire*).

Уочавају се синтаксичке варијације у преводу почетка осмог стиха: „Summer surprised us“; па тако, преводац ИЛ користи редослед реченичних елемената „лето нас изненади“, док преводац ЛК одлучује да употреби другачији редослед реченичних елемената „изненадило нас је лето“. Преводац ИЛ користи аорист, док преводац ЛК користи

¹⁴ И за преводе на српски користимо нотацију за маркирање стихова преузету од Романа Јакобсона из његове анализе поетског дискурса Бодлера (Jakobson, 1977: 163—188).

прошло време. Постоје извесне варијације на ортографском нивоу, па тако преводилац ИЛ користи оригиналну немачку ортографију за топоним „Starnbergese“ у осмом стиху, док преводилац ЛК транскрибује топоним „Штарнбергезе“. Примећене су и варијације за први део деветог стиха који започиње „with a shower of rain“; преводилац ИЛ преводи конструкцијом „уз пљусак кише“, док преводилац ЛК преводи конструкцијом „са пљуском кише“. У складу са теоријским моделом који примењујемо, примећено је да се извесни изрази, који кодирају концептуалне податке на почетку четвртог стиха (*Dull roots*), прагматички обогаћују приликом превођења, па тако преводилац ИЛ каже „тромо корење“, а преводилац ЛК „замрло корење“. Чини се да преводилац ЛК прагматички обогаћује податке како би постигао ефекат којим би се добили пропозициони контистуенти изказа у датом контексту, које је песник намеравао да саопшти. У шестом стиху песник користи синтагму „forgetful snow“; преводилац ИЛ користи синтагму „нехајни снег“, док преводилац ЛК користи „снег заборав“, чиме се може указати на различите кодно-инференцијалне, односно, семантичко-прагматичке конфигурације које се остварују у преводу на српски језик. Оба српска превода су успешно остварена, тим пре што преводилац не би смео да ствара неологизме, као што се то саветује у класичној транслатолошкој литератури (види: Newmark, 1988: 15), а преводиоци ИЛ и ЛК нису ни прибегли ковању нових изрази, већ су успели да пренесу поруку, или прецизније, песничку слику, користећи постојећи лексички репертоар савременог српског језика. Поред тога, треба имати на уму да се у прагматици конотација третира као упућивање на врсту дискурса који обично активира инференцију, а у овој врсти дискурса експликатуре се замењују имплицатурама (Dahlgren Thorsell, 1998: 25).

Уколико је семантичка компонента у поезији заправо најважнија, поставља се питање у којој мери ово утиче на тумачење и превођење поезије (Dahlgren Thorsell, 1998: 23). Стих бр. 360 поеме *Пуста земља* гласи „Who is the third who walks always beside you?“ (Eliot, 2012: 30); преводилац ИЛ је превео на следећи начин: „Ко је тај трећи што *stalno ide* поред тебе? (Lalić, 2011: 23)“; док је преводилац ЛК то превео на следећи начин: „Ко то трећи *увек иде* поред тебе? (Којен, 2022: 37)“ [све емфазе курзивом: М. Д. Ђурић]. Уколико се погледа оригинал на енглеском, установиће се да глагол *walk* у наведеном примеру семантички имплицира начин (PED: *to move along on foot, advance by steps, in such a way that at least one foot is always in contact with the ground*), па дословно значи оно што је у преводу композиционално кодирано (ИЛ: *стално иде*, ЛК: *увек иде*). Дакле, из ових примера се види да је дошло до веће кодираности превода на српски у односу на већу инференцијалност оригинала на енглеском језику. Теорија релевантности придаје велики значај процесуалном напору, али треба имати на уму уколико превод треба да саопшти исту интерпретацију као

што је намеравана оригиналним текстом, онда би рецепијентима требало да пренесе све и само експлицитне информације и све и само имплициране информације за које се намеравало да се пренесу оригиналним текстом (Dahlgren Thorsell, 1998: 28).

Погледаћемо и преводе поднаслова поеме *Пуста земља*. Оригинали гласе:

I. The Burial of the Dead

II. A Game of Chess

III. The Fire Sermon

IV. Death by Water

V. What the Thunder Said

У табели ћемо погледати како су то решили наши преводиоци:

Преводац ИЛ	Преводац ЛК
I Sahrana mrtvaca	I. Сахрана мртвих
II Partija šaha	II. Партија шаха
III Propoved vatre	III. Проповед ватре
IV Smrt od vode	IV. Смрт од воде
V Ono što reče grom	V. Шта је рекао гром

Табела 2. Компаративни преглед преводних решења ИЛ и ЛК за поднаслове делова поеме *Пуста земља*.

Из приложене табеле се види да постоје незнатне варијације у преводима, али оба превода не захтевају огроман процесуални напор рецепијента превода. Другим речима, није дошло до веће кодираности превода у односу на инференцијалност оригинала.

Увидом у преводни корпус, приметили смо да преводиоци ИЛ и ЛК следе принцип релевантности и стратегију најмањег напора, те стога врше семантичко-прагматичке изборе на основу изворног текста поеме *Пуста земља*. Преводац има на располагању разноврсне дескриптивне и интерпретативне лексичко-прагматичке процесе како би остварио кодно-инференцијалну адекватност превода, што илуструје превод стихова 266—267:

The river sweats

Oil and tar. (Eliot, 2012: 20)

Преводац ИЛ се одлучио за следећи превод:

Reka se znoji

Katranom i mazutom. (Lalić, 2011: 19)

Преводилац ЛК се одлучио за следећи превод:

Река изнојава

Нафту и катран. (Којен, 2022: 29)

Без жеље да арбитрамо над преводима, примећујемо да се код преводиоца ИЛ може уочити већа кодираност, односно, сужавање концепта, тј. ојачавање концепта (*зноји, катран, мазут*), док се код преводиоца ЛК може уочити ширење концепта, тј. ослабљивање концепта (*изнојава, нафта, катран*). Управо овај пример илуструје оно што се у оквиру примене теорије релевантности односи на одлуке преводиоца између директног превода (семантичког превода), с једне стране, и индиректног превода (прагматичког превода), с друге стране (Almazán García, 2001: 16; Gutt, 1989: 75). Чини нам се да наведени пример управо илуструје и потврђује да је директни/семантички превод заснован на ономе што речи кажу, док је индиректни/прагматички превод заснован на ономе што се речима саопштава.

Погледаћемо пример прагматичког обогаћења у следећим стиховима 319—320:

Gentile or Jew

O you who turn the wheel and look to windward (Eliot, 2012: 25).

Преводилац ИЛ се одлучио за следећи превод:

Pagani ili Јевреји, o svi vi

Što krmanite i gledate u ветar (Lalić, 2012: 21)

Преводилац ЛК се одлучио за следећи превод:

Грци или Јевреји, о сви

Што окрећете крму гледајући пут ветра (Којен, 2022: 33)

Код преводиоца ЛК уочава се већа кодираност превода (*Грци или Јевреји*) у односу на већу инференцијалност оригинала (*Gentile or Jew*), али је потребан већи процесуални напор у односу на избор преводиоца ИЛ (*Пагани или Јевреји*). Другим речима, преводилац ЛК је постигао успешније ефекте прикладности приликом превођења датог стиха,¹⁵ међутим, то је процесуално захтевније за рецепијента.¹⁶

¹⁵ Иако смо, у извесној мери, узели у обзир коцепт *прикладности превођења*, нисмо се пуно бавили мерењем успешности превода у овом смислу, пошто би то изискивало додатне табеларне прорачуне (о овом концепту у оквиру теорије релевантности примењене на превођење видети више у: Guillén Galve, 1996: 27—51).

¹⁶ Преводилац Леон Којен изражава извесна колебања приликом одлуке како превести ову синтаксичку конструкцију. Наиме, у напомени он истиче да израз *Gentile or Jew* „[...] садржи алузију на новозаветне посланице (*Коринћанима посланица прва*, 10, 32—33; *Римљанима*, 3, 9, итд) [...]“ (Којен, 2022: 56). Иако се одлучио за „Грци или Јевреји“, наш преводилац сматра да би, како он каже, „тачнији превод“ био „Јевреји или не“ (Којен, 2022: 56).

Понегде се захтева велики процесуални напор од стране реципијента. То је случај када Т. С. Елиот цитира Шарла Бодлера, тачније Бодлеров цитат из Предговора *Цвећа зла* (фр. *Fleurs du mal*). Узгред, није зачуђујуће што Елиот управо цитра Бодлера, с обзиром на то да је, према литератури из области модерне лирике, Елиот називао Бодлера „[...] највећим uzorom modernog pjesništva u bilo kojem jeziku“ (Friedrich, 1969: 24). У следећем ексцерпту из корпуса, оба преводиоца, и ИЛ и ЛК, остављају следеће непеведено у стиху бр. 76, који гласи: „You! Hypocrite lecteur! – mon semblable, – mon frère!“ (Eliot, 2012: 7). Превођилац ИЛ се одлучио за: „Ti! hypocrite lecteur! – mon semblable, – mon frère!“ (Lalić, 2011: 11); док се превођилац ЛК одлучио за: „Ти! hypocrite lecteur! – mon semblable, – mon frère!“ (Којен, 2012: 13). Од реципијента се очекује већи процесуални напор него што би то био случај када би преводиоци превели Бодлеров цитат са француског језика, чиме би смањили процесуални напор реципијента превода. У наредном делу рада износимо извесне закључне напомене.

Закључне напомене

Ослањајући се на рачунарску анализу текста и на теоријско-методолошки оквир когнитивне дескрипције концептуалног и процедуралног језичког материјала који чини теорија релевантности (Sperber/Wilson, 1987; Sperber/Wilson, 1995; Gutt, 1989; 1990; 1991; 1996) покушали смо да извршимо компаративну анализу двају српских превода Т.С. Елиотове поеме *Пуста земља*. Пошли смо од претпоставке да се упркос томе што се из специфичног исказа могу инференцијално извести одређене информације, захтев за релевантношћу намеће извесна ограничења (Dahlgren Thorsell, 1998: 30).

Рачунарска анализа текста је примењена ради испитивања примарне комуникације (тј. пријема дела у оригиналу на енглеском језику), док је компаративна анализа примењена на испитивање секундарне комуникације (тј. пријема дела у преводу на српски језик). Поред тога, испитана је примена принципа релевантности приликом превођења концептуалног језичког материјала. Покушали смо да осветлимо у извесној, малој мери, да ли превођилачкој пракси (па, и теорији) може да помогне когнитивно-прагматички приступ језику заснован на инференцијалности.

Приликом компаративне анализе два српска превода Т.С. Елиотове поеме *Пуста земља* примећено је да су преводиоци применили прагматички заснован приступ преводу у циљу превазилажења кодно-инференцијалних изазова које је пред њих поставио језик оригинала. На основу компаративне анализе преводног корпуса, а пратећи теорију

релевантности, могао би се извући један тентативан закључак (макар када је превођење поетског дискурса у питању) а то је да је релевантност у преводу заправо равнотежа која се успоставља између когнитивних (односно, контекстуалних) ефеката и процесуалног напора (пажња, меморија, инференција). Код превођења концептуалног језичког материјала, приликом обраде информација, релевантност је већа ако се добија више ефеката и мања ако је процесуални напор већи.

Чини се да су анализирани примери показали да су се оба српска преводиоца, и Иван В. Лалић и Леон Којен, одлучила за индиректан превод, да употребимо терминологију теорије релевантности (Gutt, 1989; Gutt, 1991). Другим речима, преводиоци, чије преводе смо анализирали, одлучили су се за прагматички превод, који подразумева лабавији степен верности. Анализирани ексцерпти из нашег преводног корпуса испољили су већу кодираност превода. Прецизније, уочени су примери у којима је дошло до веће кодираности превода Ивана В. Лалића и Леона Којена у односу на већу инференцијалност оригинала Т. С. Елиота. Уочени су и извесни ексцерпти који садрже илустративне примере разлике композиционалног језичког кодирања концепата. Поред тога, постоје примери који илуструју оно што се у литератури назива прагматичким обогаћењем (Rosales Sequeiros, 2002: 1069—1089). Ови примери обогаћења довели су до веће кодираности превода преводилаца ИЛ и ЛК. Приликом превођења, преводиоци ИЛ и ЛК остваривали су разноврсне кодно-инференцијалне односе, што је илустровано анализираним ексцерптим из преводног корпуса.

Неки општи закључак би био да уочене разноврсне семантичко-прагматичке конфигурације у оригиналном енглеском тексту поеме и двама преводима на српски језик могу да пруже извесне транслатолошке спознаје и да илуструју конкретну примену модела теорије релевантности на превођење поезије. Наведени анализирани илустративни примери само су потврдили тврдњу која указује на значајну улогу прагматике у развоју теорије превођења (Kliffer/Stroińska, 2004: 171). Једна тентативна закључна напомене би била да теорија релевантности може да допринесе како теорији тако и пракси превођења (у конкретном случају, превођењу поезије). Иако смо углавном анализирали и илустровали концептуални језички материјал, сматрамо да теорија релевантности примењена на компаративну анализу превода поезије, као што је то случај са преводима ИЛ и ЛК, може да осветли преводне процесе у превођењу поезије, као и да објасни селекцију преводних еквивалената. Теорија релевантности је показала да може бити веома корисна приликом анализирања и објашњавања различитих прагматичких појава, као и да може да се користи као поуздани алат за тумачење интерпретативног богатства, као што је, у нашем случају, компаративна анализа двају превода Т. С. Елиотове *Пусте земље*.

Литература

- Боранијашевић, М. Р. (2016). Форма у функцији садржаја: Специфичности превођења поезије на примеру Поовог *Гаврана*. *Годишњак Факултета за културу и медије*, 8(8), 153—176. [Boranijašević, M. R. (2016). Forma u funkciji sadržaja: Specifičnosti prevođenja poezije na primeru Poovog *Gavrana*. *Godišnjak Fakulteta za kulturu i medije*, 8(8), 153—176]
- Вукобрат, С. (1992). *Енглеско-српске књижевне везе*. Београд: Научна књига. [Vukobrat, S. (1992). *Englesko-srpske književne veze*. Beograd: Naučna knjiga]
- Елиот, Т. С. (2022). *Пуста земља* (Л. Којен, прев.). Београд: Чигоја штампа – Библиотека Арахна. [Eliot, T. S. (2022). *Pusta zemlja* (L. Kojen, prev.). Beograd: Čigoja štampa – Biblioteka Arahna]
- Ђорђевић, М. В. (2015). *Профил прагматских способности одраслих особа са интелектуалном ометеношћу* (необјављена докторска дисертација). Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд. [Đorđević, M. V. (2015). *Profil pragmatskih sposobnosti odraslih osoba sa intelektualnom ometenošću* (neobjavljena doktorska disertacija). Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd]
- Калер, Џ. (1990). *Структуралистичка поетика: Структурализам, лингвистика и проучавање књижевности* (М. Минт, прев.). Београд: Српска књижевна задруга. [Kaler, Đ. (1990). *Strukturalistička poetika: Strukturalizam, lingvistika i proučavanje književnosti* (M. Mint, prev.). Beograd: Srpska književna zadruga]
- Којен, Л. (2012). *Огледи о поезији*. Београд: Чигоја штампа. [Kojen, L. (2012). *Ogledi o poeziji*. Beograd: Čigoja štampa]
- Којен, Л. (2022). Како читати *Пусту земљу*. У Елиот, Т. С. (2022). *Пуста земља* (Л. Којен, прев.). Београд: Чигоја штампа – Библиотека Арахна.
- Сибиновић, М. (1979). *Оригинал и превод: Увод у историју и теорију превођења*. Београд: Привредна штампа. [Sibinović, M. (1979). *Original i prevod: Uvod u istoriju i teoriju prevođenja*. Beograd: Privredna štampa]
- Almazán García, E. M. (2001). Dwelling in Marble Halls: A Relevance-Theoretic Approach to Intertextuality in Translation. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 14, 7—19.
- Blakemore, D. (1996). *Understanding Utterances: An Introduction to Pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- Boase-Beier, J. (2004a). Knowing and Not Knowing: Style, Intention and the Translation of a Holocaust Poem. *Language and Literature*, 13(1), 25—35.
- Boase-Beier, J. (2004b). Saying What Someone Else Meant: Style, Relevance and Translation. *International Journal of Applied Linguistics*, 14(2), 276—287.
- Born, A. (1990). The Undefinitive Translation of Poetry. In M. Jovanović (Ed.). *Translation, as Creative Profession: XIIth World Congress of FIT / La traduction, profession créative: XIIIe Congres mondial de la FIT* (pp. 227—234). Belgrade: Association of Scientific and Technical Translators of Yugoslavia and FIT – Fédération Internationale des Traducteurs / International Federation of Translators.
- Brkić, S. (1975a). Predgovor. U S. Brkić, M. Pavlović (ur.), *Antologija savremene engleske poezije* (str. 7—110). Beograd: Nolit.
- Brkić, S. (1975b). Tomas Sternz Eliot. U S. Brkić, M. Pavlović (ur.), *Antologija savremene engleske poezije* (str. 190). Beograd: Nolit.

- Brkić, S., Pavlović, M. (ur.) (1975), *Antologija savremene engleske poezije*, drugo dopunjeno izdanje. Beograd: Nolit.
- Carston, R. (1990). Language and Cognition. In F. J. Newmeyer (ed.), *Linguistics: The Cambridge Survey III. Language: Psychological and Biological Aspects* (pp. 36—68). Cambridge: Cambridge University Press.
- Carston, R. (1996). Enrichment and Loosening: Complementary Processes in Deriving the Proposition Expressed. *UCL Working Papers on Linguistics*, 8, 205—232.
- Carston, R. (1997). Enrichment and Loosening: Complementary Processes in Deriving the Proposition Expressed. *Linguistische Berichte*, 8, *Special Issue on Pragmatics*, 103—127.
- Carston, R. (1999). The Relationship between Generative Grammar and (Relevance-Theoretic) Pragmatics. *UCL Working Papers in Linguistics*, 11, 21—40.
- Carston, R. (2000). Explicature and Semantics. *UCL Working Papers in Linguistics*, 12, 1—44.
- Carston, R. (2002). *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.
- Carston, R. (2011). Truth-Conditional Semantics. In M. Sbisà, J.-O. Östman, J. Verschueren (eds.), *Philosophical Perspectives for Pragmatics* (pp. 280—288), Amsterdam: John Benjamins.
- Carston, R., Hall, A. (2012). Implicature and explicature. In H.-J. Schmid (ed.), *Cognitive pragmatics* (pp. 47—84), Berlin: Mouton de Gruyter.
- Carston, R., Uchida, S. (1997). *Relevance Theory: Applications and Implications*. Amsterdam: John Benjamins.
- Clark, B. (2013). *Relevance Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahlgren, M. (2005). “Preciser what we are”: Emily Dickinson’s Poems in Translation – A Study in Literary Pragmatics. *Journal of Pragmatics*, 37, 1081—1107.
- Dahlgren Thorsell, M. (1998). Relevance and Translation of Poetry. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 11, 23—32.
- Delas, D. (1978). La grammaire générative rencontre la figure. *Langages*, 51, 65—104.
- Ђурић, M. D., Krnjaić-Cekić, N. (2016). Glosar teorije relevantnosti: srpsko-engleski, *Prevodilac*, 3-4, 16(76): 148—151.
- Eliot, T. S. (2011). *Pusta zemlja* (I. V. Lalić, prev.). Beograd: Mali vrt.
- Eliot, T. S. (2012). *The Waste Land: Faber & Faber 90th Anniversary Edition*. London: Faber & Faber.
- Fraser, B. (2006). On the Conceptual-Procedural Distinction. *Style*, 40(1-2), 24—32.
- Friedrich, H. (1969). *Struktura moderne lirike* (T. Stamać & A. Stamać, prev.). Zagreb: Stvarnost.
- Gardner, H. (1979a). *The Faber Book of Religious Verse*. London & Boston: Faber and Faber.
- Gardner, H. (1979b). Biographical Notes. In H. Gardner (Ed.), *The Faber Book of Religious Verse* (pp. 352—371). London & Boston: Faber and Faber.
- Guillén Galve, I. (1996). Evaluating the Appropriateness of a Translation: A Pragmatic Application of Relevance Theory. *Pragmalingüística*, 3—4, 27—51.
- Gutt, E.-A. (1989). Translation and Relevance. *UCL Working Papers in Linguistics*, 1, 75—94.
- Gutt, E.-A. (1990). A theoretical account of translation – without a translation theory. *Target – International Journal of Translation Studies*, 2, 135—164.

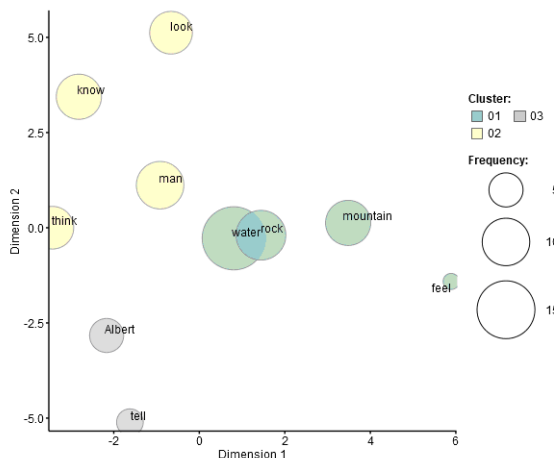
- Gutt, E.-A. (1991). *Translation and Relevance: Cognition and Context*. Oxford: Blackwell.
- Gutt, E.-A. (1996). Implicit Information in Literary Translation: A Relevance-Theoretic Perspective. *Target*, 8(2), 239—256.
- Higuchi, K. (2016). A Two-Step Approach to Quantitative Content Analysis: KH Coder Tutorial Using Anne of Green Gables (Part I). *Ritsumeikan Social Science Review*, 52, 77—91.
- Higuchi, K. (2017). A Two-Step Approach to Quantitative Content Analysis: KH Coder Tutorial Using Anne of Green Gables (Part II). *Ritsumeikan Social Science Review*, 53, 137—147.
- Hlebec, B. (1989). *Opšta načela prevođenja*. Beograd: Naučna knjiga.
- Jakobson, R. (1977). *Huit questions de poétique* (traduit par Tzvetan Todorov). Paris: Éditions du Seuil.
- Jones, F. R. (2011). The translation of poetry. In K. Malmkjær & K. Windle (Eds.). *The Oxford Handbook of Translation Studies* (pp. 1—14). Oxford: Oxford University Press.
- Kliffer, M., Stroińska, M. (2004). Relevance Theory and Translation. *Linguistica Atlantica*, 25, 165—172.
- Konstantinović, R. (1981). O prevođenju poezije. U Lj. Rajić (ur.), *Teorija i poetika prevođenja* (str. 119—139). Beograd: Prosveta.
- Kristal, D. (1988). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike* (I. Klajn, B. Hlebec, prev.). Beograd: Nolit.
- Kukić, T. N. (2018). *Semantičko-pragmatička analiza italijanskog člana i njegovi ekvivalenti u srpskom jeziku iz perspektive referencijalnosti* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.
- Lehman, J. (1969). The Other T. S. Eliot. In R. A. Close. *The English We Use* (pp. 217—219). London and Harlow: Longmans.
- Markus, S. (1974). *Matematička poetika* (prev. B. Krstić/D. Stojanović). Beograd: Nolit.
- Mateo, J. (2009). Contrasting Relevance in Poetry Translation. *Perspectives: Studies in Translatology*, 17, 1, 1—14.
- Matthews, P. H. (2005). *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Mulgan, J., Davin, D.M. (1961). *An Introduction to English Literature*. Oxford: Clarendon Press.
- Newmark, P. (1988). *Approaches to Translation*. Hemel Hempstead: Prentice Hall.
- Nigoević, M. (2011). Pristupi diskursnim oznakama u jezikoslovnoj tradiciji engleskog govornog područja. *Folia Linguistica et Litteraria*, 3/4, 57—76.
- Padilla Cruz, M. (2016). Three Decades of Relevance Theory. In M. Padilla Cruz (ed.), *Relevance Theory: Recent Developments, Current Challenges and Future Directions* (pp. 1—29). Amsterdam: John Benjamins.
- Palić, I. (2018). O redu dijelova iskaza iz ugle Teorije relevantnosti (Na primjerima iz djela Huseina Bašića). *Pismo: Journal for Linguistics and Literary Studies – Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft*, 16, 59—72.
- PED: *The Penguin English Dictionary*. (1985). Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- Polovina, V. (1996). *Prilozi za kognitivnu lingvistiku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Rosales Sequeiros, X. (1998). Interlingual Impoverishment in Translation. *Bulletin of Hispanic Studies*, 75(1), 145—157.

- Rosales Sequeiros, X. (2001). Types and Degrees of Interpretive Resemblance in Translation. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 14, 197—211.
- Rosales Sequeiros, X. (2002). Interlingual pragmatic enrichment in translation. *Journal of Pragmatics*, 14, 1069—1089.
- Ruiz de Mendoza Ibáñez, F. J. (1998). Implicatures, Explicatures and Conceptual Mappings. In J. L. Cifuentes (ed.), *Estudios de Linguística Cognitiva I* (pp. 419—431). Alicante: University de Alicante.
- Shloush, S. (1998). A Unified Account of Hebrew *bekicur* 'in short': Relevance Theory and Discourse Structure Considerations. In A. H. Jucker, Y. Ziv (eds.) *Discourse Markers: Descriptions and Theory* (pp. 61—82). Amsterdam: John Benjamins.
- Smith, K. (2002). Translation as Secondary Communication: The Relevance Theory Perspective of Ernst-August Gutt. *Acta Theologica Supplementum*, 2, 107—117.
- Smith, N. (1989). *The Twitter Machine: Reflections on Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Solar, M. (1981). *Teorija književnosti*. VI neizmenjeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Solar, M. (2012). *Povijest svjetske književnosti: Kratki pregled*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Sperber, D. et al. (1995). Relevance Theory Explains the Selection Task. *Cognition*, 57, 31—95.
- Sperber, D., Wilson, D. (1987). Précis of Relevance, Communication and Cognition. *Behavioral and Brain Sciences*, 10, 697—754.
- Sperber, D., Wilson, D. (1995). *Relevance: Communication and Cognition* (2nd ed.). Second Edition. Oxford: Basil Blackwell.
- Sperber, D., Wilson, D. (1998). Preface. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 11, v—vi.
- Stanojević, V., Ašić, T. (2013). Le concept saussurien et l'opposition conceptual-procédural. In D. Točanac & M. Jovanović (éd.), *Ferdinand de Saussure – siècle de linguistique générale* (pp. 106—120). Belgrade: Faculté des lettres de l'Université de Belgrade.
- Straßheim, J. (2010). Relevance Theories of Communication: Alfred Schutz in Dialogue with Sperber and Wilson. *Journal of Pragmatics*, 42, 1414—1441.
- Tanasescu, R. (2016). Poetry as a heuristic object of discourse in translation theory: Preliminary notes for the resurrection of poetry translation in the age of globalization. *Parallèles*, 28(2), 1—21.
- Thomas, J.-J. (1978). Théorie générative et poétique littéraire. *Langages*, 51, 7—64.
- Vinaver, N. (1991). *Književni prostor*. Beograd: Naučna knjiga.
- Vlanić, M. (2021). *Prevođenje stilističkih elemenata poezije Anke Žagar* (neobjavljeni diplomski rad). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za kroatistiku, Zagreb.
- Vukobrat, S. (1986). Poezija, prevod i nastava jezika. U R. Marojević (ur.), *Prevođenje poezije i nastava stranih jezika* (str. 161—165). Beograd: Udruženje naučnih i stručnih prevodilaca Srbije & Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije.
- Williams, O. (1969). *Immortal Poems of the English Language*. New York: Washington Square Press.
- Wilson, A. N. (1993). *The Faber Book of Church and Clergy*. London & Boston: Faber and Faber.
- Wilson, D. (1999). Relevance and Relevance Theory. In R. A. Wilson, F. C. Keil (eds.), *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences* (pp. 719—720). Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

- Wilson, D. (2011). The Conceptual-Procedural Distinction: Past, Present and Future. In V. Escandell-Vidal, M. Leonetti, A. Ahern (eds.), *Procedural Meanings: Problems and Perspectives* (pp. 3—31), Bingley: Emerald.
- Wilson, D. (2016). Reassessing the Conceptual—Procedural Distinction. *Lingua*, 175, 5—19.
- Wilson, D., Sperber D. (1994). Outline of Relevance Theory. *Links & Letters*, 1, 85—106.
- Wilson, D., Sperber D. (2002a). Relevance Theory: A Tutorial. In Y. Otsu (ed.), *Proceedings of the Third Tokyo Conference on Psycholinguistics* (pp. 45—70). Tokyo: Hituzi Shobo.
- Wilson, D., Sperber D. (2002b). Relevance Theory. *UCL Working Papers in Linguistics*, 14, 249—287.
- Wilson, D., Sperber D. (2004). Relevance Theory. In L. R. Horn, G. Ward (eds.), *The Handbook of Pragmatics* (pp. 607—632). Oxford: Blackwell.
- Yus Ramos, F. (1998). A Decade of Relevance Theory. *Journal of Pragmatics*, 30, 305—345.
- Yus Ramos, F. (2009). Relevance theory. In J.L. Mey (ed.) *Concise Encyclopedia of Pragmatics* (pp. 854—861). Amsterdam: Elsevier.
- Yus Ramos, F. (2010). Relevance theory. In B. Heine, H. Narrog (eds.) *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* (pp. 753—777). Oxford: Oxford University Press.
- Žegarac, V. (2005). *Osnovi Teorije relevantnosti*. Beograd: Odsek za opštu lingvistiku, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Živković, D. (1992). *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*. Beograd & Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva & Zavod za izdavanje udžbenika.

Прилог А.

Мултидимензионално скалирање за узорак корпуса Eliot (2012).

The Waste Land from English into Serbian. The translators are Ivan V. Lalić and Leon Kojen. It has been observed that the translators have applied a pragmatically-based approach to translation in order to solve coding-inferential challenges posed by the target language. The analysed translational equivalents illustrate a number of lexical-pragmatic processes. Ultimately, the seventh part lists the most relevant findings, discusses the applicability of the employed theoretical model and some aspects of CTA.

Key Words: T. S. Eliot, *The Waste Land*, Translating Poetry, Ivan V. Lalić, Leon Kojen, Relevance Theory, Conceptual Language Material, Interpretive Use, Appropriateness, Computational Text Analysis (CTA), Translational Equivalents.